



# تاریخ اسلام

(از جاهلیت تا رحلت پیامبر اسلام (ص))

.....  
مهدی پیشوایی



نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها  
دانشگاه معارف اسلامی  
معاونت پژوهشی



نشر معارف

تلفکس: ۰۲۵ - ۳۷۷۴۰۰۰۴

ISBN: 978-964-7030-55-7



9 789647 030557

قیمت: ۳۵۰۰۰ تومان

## بخش اول

### مباحث مقدماتی

فصل اول: جزیره العرب، موقعیت جغرافیایی، اجتماعی و تمدنی

فصل دوم: صفات و روحیات عرب

فصل سوم: ادیان و مذاهب در شبه جزیره عربستان و اطراف آن

## فصل اول

### جزیره العرب، موقعیت جغرافیایی، اجتماعی و تمدنی

شبه جزیره عربستان که «جزیره العرب» نیز خوانده می شود، بزرگ ترین شبه جزیره جهان است که در جنوب غربی آسیا قرار گرفته است.

این شبه جزیره از شمال غربی به جنوب شرقی، به شکل ذوزنقه غیرمنتظم است<sup>(۱)</sup> و مساحت آن تقریباً سه میلیون و دویست هزار کیلومتر مربع می باشد.<sup>(۲)</sup> کشور کنونی عربستان سعودی حدود چهارینجم این شبه جزیره را فراگرفته است<sup>(۳)</sup> و بقیه آن را بر حسب تقسیم بندی سیاسی کنونی جهان، شش واحد سیاسی؛ یمن، عمان، امارات متحده عربی، قطر، بحرین و کویت تشکیل می دهند.

این شبه جزیره، از طرف جنوب، به خلیج عدن، تنگه باب المندب، اقیانوس هند و دریای عمان محدود شده، از سمت مغرب به دریای سرخ، از طرف مشرق به خلیج عمان، خلیج فارس و عراق منتهی می شود و از شمال به بیابان پهناوری که از یک سو به دره فرات، و از سوی دیگر به سرزمین سوریه منتهی می شود، محدود شده است. از آنجا که در این منطقه مرز طبیعی ای مانند رود و کوه وجود ندارد، جغرافی نویسان، از قدیم در زمینه حد شمالی عربستان اختلاف نظر داشته اند.<sup>(۴)</sup>

۱. حسین قراچانلو، حرمین شریفین (تهران: انتشارات امیرکبیر، ج ۱، ۱۳۶۲)، ص ۹.
۲. معادل یک سوم مساحت اروپا، شش برابر فرانسه، نه برابر مجموع مساحت آلمان غربی و شرقی، ده برابر کشور ایتالیا، هشتاد برابر سوئیس و دو برابر مساحت ایران است.
۳. مؤسسه گیتاشناسی، گیتاشناسی کشورها (تهران: انتشارات گیتاشناسی، ج ۴، ۱۳۶۵)، ص ۲۰۵.
۴. فیلیپ خلیل حتی، تاریخ عرب، ترجمه ابوالقاسم پاینده (تهران: انتشارات آگاه، ج ۲، ۱۳۶۶)، ص ۲۱.

شبه جزیره عربستان با آنکه محدود به آبهای خلیج فارس، دریای عمان، دریای سرخ و دریای مدیترانه است، جز در قسمت جنوبی، بهره چندانی از آب، ندارد و از خشک‌ترین و گرم‌ترین مناطق دنیا به‌شمار می‌رود و حتی یک رودخانه بزرگ و یک راه آبی قابل کشتیرانی در آن وجود ندارد و به‌جای آن، وادی‌ها است که گاهی سیلابها در آن جریان پیدا می‌کند.

علت خشکی این شبه جزیره، وجود یک رشته کوهستانی است که از شبه جزیره «سینا» آغاز و در طرف غربی عربستان همه‌جا به امتداد دریای سرخ مانند دیوار بلندی کشیده می‌شود و از گوشه جنوب غربی پیچ خورده، ساحل جنوبی و شرقی عربستان را تا خلیج فارس دور می‌زند. بدین ترتیب سه طرف عربستان با این دیوار بلند کوهستانی محصور شده است و این دیوار، مانع نفوذ رطوبت دریاها به این منطقه گشته است.<sup>(۱)</sup>

از طرف دیگر، وسعت آبهای مجاور به قدری کم است که گرمی و خشکی این اراضی وسیع و کم‌باران آفریقایی - آسیایی را تعدیل نمی‌کند؛ زیرا وزش بادهای موسمی منظم «سموم» در داخل عربستان موجب می‌شود بارانهای پربرکت اقیانوس هند که به وسیله ابرهای باران‌زای اقیانوس هند از جنوب مایه می‌گیرد، کمتر به داخل جزیره العرب نفوذ کند.<sup>(۲)</sup>

### تقسیم‌بندی‌های جزیره العرب

جغرافی‌نویسان عرب و غیرعرب، جزیره العرب را گاهی برحسب وضع طبیعی (آب و هوا) و گاهی براساس نژاد و قوم تقسیم کرده‌اند.<sup>(۳)</sup> بعضی از دانشمندان معاصر، آن را به سه بخش

۱. علی‌اکبر فیاض، تاریخ اسلام (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چ ۳، ۱۳۶۷)، ص ۲؛ آلبرماله و ژول ایزاک، تاریخ قرون وسطی تا جنگ صد ساله، ترجمه میرزا عبدالحسین هژیر (تهران: دنیای کتاب، ۱۳۶۲)، ص ۹۵.

۲. فیلیپ جتی، پیشین، ص ۲۴.

۳. مقدسی - از دانشمندان مسلمان قرن چهارم - آن را شامل چهار بخش بزرگ: حجاز، یمن، عمان و هجر می‌داند. (احسن التقاسیم فی معرفة الأقالیم، ترجمه علی نقی منزوی (تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران، چ ۱، ۱۳۶۱)، ص ۱۰۲. ولی دیگران آن را شامل پنج بخش، یعنی تهامه، حجاز، نجد، یمن و عروض می‌دانند. (ابوالفداء، تقویم البلدان، ترجمه عبدالمحمد آیتی (تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۹)، ص ۱۰۹؛ یاقوت حموی، معجم البلدان، به تصحیح محمدامین الخانجی الکتبی (قااهرة: مطبعة السعادة،

اصلی تقسیم کرده‌اند که عبارتند از:

۱. بخش مرکزی که «صحرای عرب» نامیده می‌شود؛
۲. بخش شمالی که «حجاز» نام دارد؛
۳. بخش جنوبی که به «یمن» معروف است. (۱)

### تقسیم‌بندی براساس شرایط طبیعی (جنوب و شمال)

در سالهای اخیر، غیر از این تقسیم‌بندی‌ها، تقسیم‌بندی دیگری معمول شده است که با وضع این کتاب مناسب‌تر است. این تقسیم‌بندی براساس شرایط زندگی استوار است که بر وضع مردم، جانداران و گیاهان این منطقه اثر گذاشته است. این شرایط، در خصوصیات فردی و اجتماعی مردم این سرزمین جلوه‌گر و منشأ تحولاتی شده که تا ظهور اسلام باقی بوده است. به این معنا که جزیره العرب نمایانگر دو جریان جغرافیایی مخالف یکدیگر است که شاخص آن وجود یا عدم آب می‌باشد. این شاخص در وضع اجتماعی این منطقه اثر گذاشته و منطقه جنوبی این سرزمین یعنی یمن را از منطقه شمالی و مرکزی آن جدا کرده است.

### وضع جنوب جزیره العرب (یمن)

اگر به نقشه این سرزمین نگاه کنیم، در منتهی‌الیه جنوب غربی شبه جزیره عربستان، منطقه‌ای به شکل مثلث می‌بینیم که ضلع شرقی آن را ساحل دریای عرب، و ضلع غربی آن را ساحل دریای سرخ تشکیل می‌دهد. ترسیم خطی از ظهران (در غرب) به وادی حَضْرَمَوْت (در شرق) ضلع سوم آن مثلث می‌تواند باشد. در داخل این محدوده منطقه‌ای قرار می‌گیرد که از قدیم «یمن» نامیده می‌شد. این منطقه به دلیل فراوانی آب و ریزش بارانهای منظم، دارای

ط ۱، ۱۳۲۴ هـ. ق)، ص ۱۰۱ و ۲۱۹؛ شکری آلوسی بغدادی، بلوغ الأرب فی معرفة احوال العرب (قاهره: دارالکتب الحدیثه، ط ۲)، ج ۱، ص ۱۸۷؛ جواد علی، المفصل فی تاریخ العرب قبل الاسلام (بیروت: دارالعلم للملایین، ط ۱، ۱۹۶۸ م)، ج ۱، ص ۱۶۷.

تقسیم‌بندیهای دیگری نیز کرده‌اند که بیان آنها در زمان ما چندان فایده ندارد. ر.ک: گوستاولوبون، تمدن اسلام و عرب، ترجمه سیدهاشم حسینی (تهران: کتاب‌فروشی اسلامیة)، ص ۳۱.

۱. یحیی نوری، اسلام و عقاید و آراء بشری (جاهلیت و اسلام) (تهران: مطبوعاتی فراهانی، ۱۳۴۶)، ص ۲۳۱-۲۳۴.

کشاورزی پر رونق و جمعیت متراکم بوده است و از این نظر قابل مقایسه با شمال و مرکز جزیره العرب نبوده است.

از طرف دیگر، جمعیت انبوه و متراکم، نیاز به محل سکونت پایدار دارد. و در نتیجه این نیاز، روستاها و شهرها به وجود می آید. گردآمدن مردم بسیار در شهرها و روستاها موجب برخوردی می شود که انسان برای زندگی و ادامه حیات از آن ناگزیر است. این برخوردها سبب وضع مقررات و قوانین (هرچند ابتدایی و ساده باشد) می گردد و می دانیم که وجود قانون و تأسیس حکومت ملازم یکدیگرند. بنابراین در این منطقه، از صدها سال پیش از میلاد حضرت مسیح صلی الله علیه و آله، دولتهایی به وجود آمده و تمدنی را در آنجا پی ریزی کرده اند. (۱)

دولتهایی که در این منطقه تشکیل شده، عبارتند از:

۱. دولت معین: این دولت از ۱۴۰۰ تا ۸۵۰ سال قبل از میلاد ادامه داشته و با تشکیل دولت سبأ منقرض شده است؛

۲. دولت حَضْرَمَوْت: از ۱۰۲۰ قبل از میلاد تا ۶۵ سال بعد از میلاد ادامه داشته و با تسلط سبأ از بین رفت؛

۳. دولت سبأ: که از ۸۵۰ تا ۱۱۵ سال قبل از میلاد صاحب قدرت بوده و با تشکیل دولت حَمِیْرِی سبأ و ریدان از هم پاشید؛

۴. دولت قَتَبان: که از ۸۶۵ تا ۵۴۰ قبل از میلاد حکومت کرده و با استیلای دولت سبأ نابود گشت؛

۵. دولت سبأ و ریدان و حَضْرَمَوْت و اطراف یمن که سلسله پادشاهان آنها «تَبَع» نامیده می شده اند و از ۱۱۵ سال قبل از میلاد تا ۵۲۳ بعد از میلاد ادامه داشته و پایتخت آن «ظفار» بوده است. (۲)

### تمدن درخشان در جنوب عربستان

تمدن درخشان یمن مورد ستایش مورخان واقع شده است؛ چنانکه هرودوت - مورخ بزرگ

۱. سیدجعفر شهیدی، تاریخ تحلیلی اسلام (تهران: مرکز نشر دانشگاهی، چ ۶، ۱۳۶۵)، ص ۳.

۲. احمدحسین شرف الدین، الیمن عبرالتاریخ (قاہرہ: مطبعة السنه المحمدية، ط ۲، ۱۳۸۴ هـ. ق)، ص ۵۳.

یونانی در قرن پنجم قبل از میلاد - از تمدن این سرزمین و از قصرهای بسیار عالی و دارای درهای مرصع به انواع جواهرات در سبأ یاد می‌کند که در آنها ظرفهای طلا، نقره و تخت‌خوابهایی از فلزهای قیمتی وجود داشته است.<sup>(۱)</sup> برخی از مورخان از قصر با شکوه و بیست طبقه‌ای به نام «عُمدان» در صنعاء سخن می‌گویند که دارای صد اتاق بوده و ارتفاع دیوارهای اطاقها بیست ذراع، و سقفها همه آینه‌کاری و مزین به شیشه بوده است.<sup>(۲)</sup> سترابون - جهانگرد مشهور رومی - نیز که یک قرن قبل از میلاد از این سرزمین دیدن کرده است از تمدن این منطقه همچون هرودوت یاد کرده و می‌گوید:

شهر مأرب شهر عجیبی بوده زیرا سقف عمارات آن از عاج ساخته شده و با لوحه‌های زراندود و جواهرات، تزیین شده بود. ظروف زیبایی در شهر مأرب دیده می‌شد که انسان را متحیر می‌ساخت.<sup>(۳)</sup>

مورخان و جغرافی‌نویسان اسلامی نیز همچون مسعودی (متوفای ۳۴۶هـ) و ابن‌رسته - از دانشمندان قرن سوم هجری - از زندگی مرفه و پررونق مردم این منطقه و عمران و آبادی آن پیش از ظهور اسلام به تفصیل سخن گفته‌اند.<sup>(۴)</sup>

مطالعات و کاوشهای باستان‌شناسان در قرن نوزدهم و بیستم و بررسی‌های مورخان، تاریخ این منطقه را روشن ساخته، اسناد و شواهد تازه‌ای درباره تمدن درخشان و دیرینه این سرزمین به دست داده است. خرابه‌های باقیمانده در عدن، صنعاء، مأرب و حضر موت گواه بر تمدن عظیم عرب در جنوب است که در یمن و نواحی مجاور سکونت داشته‌اند و با تمدن فینیقیه و بابل در رقابت بوده است. یکی از مظاهر تمدن باستانی یمن، سد بزرگ و تاریخی

۱. گوستاولوبون، تمدن اسلام و عرب، ترجمه سیدهاشم حسینی (تهران: کتاب‌فروشی اسلامیة)، ص ۹۲.
۲. سید محمود شکرآلوسی بغدادی، بلوغ الأرب فی معرفة احوال العرب (قاہرہ: دارالکتب الحدیثہ، ط ۲)، ج ۱، ص ۲۰۴.
۳. جرجی زیدان، تاریخ تمدن اسلام، ترجمه علی جواهرکلام (تهران: امیرکبیر، ۱۳۳۳)، ج ۱، ص ۱۳.
۴. مسعودی، مروج الذهب و معادن الجواهر، تحقیق: محمد محیی‌الدین عبدالحمید (دارالرجاء للطبع والنشر)، ج ۲، ص ۸۹؛ ابن‌رسته، الأعلاق النفیسه، ترجمه و تعلیق حسین قراچانلو (تهران: امیرکبیر، ج ۱، ۱۳۶۵)، ص ۱۳۲.